

במסטר־הדיכוי של רוסיה הצארית. המשיכו בכך ארגונים ציוניים, תחילה ברוסיה הצארית ואח"כ הקומוניסטית, והיא נסתיימה, לפחות בתחנה זו של ההיסטוריה שלנו, בארץ־ישראל, בעתוני ההגנה, אצ"ל ולח"י, שלוש הארגונים הצבאיים שלחמו – ארגון ארגון על פי דרכו ואמונתו האידיאולוגית והפוליטית – בשלטון המנדטורי הבריטי למען עצמאות לאומית. ובתוכם – הפרק של עתוני־מחתרת בגיטאות, עתונים שביקשו להצית שביב של תקווה במציאות שכולה יאוש.

ההגדרה הקלסית של "עתונות" ר"עיתונות מחתרת" אינם עולים בקנה אחד. יש ביניהם סתירה מובנית, כניגוד שקיים בין אור לחושך, פשוטו כמשמעו. כמה מן הקריטריונים המקובלים של עתונות אין להחילם על עתונות־מחתרת. עתון שיוצא במסגרת לעולם אינו יכול להבטיח הופעה מסודרת בזמנים קבועים, שהרי לא רק בו תלוי הדבר. לרוב – איננו למכירה, ולעתים – קשה להשיגו. הוא אינו יכול להבטיח הופעה באותו פורמט, באותה צורה ובאותן דרכי ייצור כמו עתון רגיל וכדומה. מבחינה זו, מן הסתם ייצאו חולקים עלינו שהענקנו "הכרה" לעתוני המחתרת שגופים יהודיים הוציאו בארצות שונות, בנסיבות שבהן לא היתה להם אפשרות להוציא לאור עתונים ליגליים. לעניות דעתי גישתנו נכונה מבחינה היסטורית, תהיה אשר תהיה ההשגה עליה מבחינה מקצועית.

המסופר בגיליון זה על עתונות המחתרת אינו אלא אפס קצה של סאגה מיוחדת במינה שאין, ולא יכול להיות, דומה לה בתולדות העתונות של עמים אחרים ולו רק משום שאין עוד עם שההיסטוריה והגיאוגרפיה טלטלו אותו טלטלה כה עזה על פני ארצות כה רבות ובנסיבות כה שונות אלו מאלו. אתה קורא סיפורים אלה, על עתוני השמאל היהודי ברוסיה, עוד בסוף המאה הקודמת, על עתוני־המחתרת הציוניים במסטר הקומוניסטי, על עתונים שהוציאו כל פלגי המחשבה הפוליטית היהודית בגיטאות ואפילו במחנות תחת עול הכיבוש הנאצי, (וביניהם עלון הומו־סיי בטרזין, היא טרזיינשטאדט), על עלונים שהוציאו חיילים ארצי־ישראליים בשבי הגרמני ממש תחת אפס של כולאיהם, על עתוני המחתרת בארץ־ישראל ואתה משתאה ומתפעל. משתאה ומתפעל לא רק מאומץ־לבם של העושים במלאכה אלא גם על רוח ההמצאה והתושייה שלהם; כיצד השיגו מכוונת־כתיבה, כיצד אילתרו מתקני הדפסה – מן ההקטגוריא ועד למכונת־דפוס פרימיטיבית – כיצד השיגו נייר, כיצד אירגנו בתחבולות ובחירוף־נפש את ההפצה, פעם הפצה אישית מיד אל יד ופעם במשלוחים מחתרתיים אל ציבור רחב יותר, וכיצד בתוך כל המערבולת הזאת לא זנחו את הווכוח הרעיוני ואף נוכח אויב משותף לא שכחו גם את המפריד. כמעט כל אחד מן הפרקים הללו ראוי שייחקר באופן יסודי יותר. ואמנם יש עבודות נרחבות יותר על חלק מהם ואף אנחנו עוד נחזור לכך בחוברות הבאות שלנו. אבל בגיליון זה רצינו להפנות אלומת־אור מרוכזת לקטגוריה המיוחדת הזו של עתונים יהודיים: עתונים שלא ביקשו ולא קיבלו מעולם רישיון מן השלטון לצאת לאור ושעל עצם העבודה בהם היו עורכיהם ומשתתפיהם צפויים לשנות מעצר רבות, אם בערבות־סיבוי ואם בעמק אילון בדרך לירושלים. שלא לדבר על כך שלפחות בתקופה אחת – הטראגית ביותר בתולדותינו – גורלם של האוחזים־בעט היה כגורל האוחזים־ברובה במלחמתם הנואשת להישרדות בחיים, שהרי גם במלה השלוחה ממעמקי־המסגרת טמונה עוצמת־אש אדירה.

ראש התוכנית ללימודי עתונות והמכון לחקר העתונות היהודית (בהקמה)

אינני יודע לאיזו מתשע בנותיו של זיאוס אפשר לשייך את האפורטורפוסות העתונות. אם לשפוט לפי גיליון זה של "קשר", אולי – לקליאו, בת־האליס האמורה להעניק את השדאתה להיסטוריה. במרכזו של הגיליון נצטלבו ונפגשו שני נושאים: עתונות במלחמה ועתונות במחתרת. נושאים שהם לכאורה מחוץ למהלך־החיים הרגיל של עתונות, אך לא כן בעם שמשחרר ההיסטוריה שלו, היוצא־דופן הוא הנורמה הקיומית שלו. לא תיכננו כך מראש, כאשר התחלנו לאסוף חומר על עתונות יהודית במחתרת, אחד הפרקים המרתקים בתולדותינו, פרק הירואי ולעתים גם עצוב, מסעיר ותמיד מגרה את הדמיון. גם לא תיכננו מראש שער כמעט סוריאליסטי המנציח אחד הרגעים הדרמטיים בתולדותיה של העתונות במדינת ישראל: עתונאים במסכות־גאז מול מסופי המחשבים. לא שיערו שמלחמתה השישית של ארץ זו (אם למנות רק את הגדולות שבהן), בניגוד לכל המלחמות הקודמות, תרתק אותנו לחדשים אטומים ולא לחזית של ממש, חיילים מול חיילים, ועם נפול טילי "הסקאד" על עינינו יעברו עלינו רגעי חרדה ואירודאות לטיבו של ראש־הנפץ ומחשבות קודרות שמא זה ניסיון שני תוך כחמישים שנה להכות בנו בגאזים רעילים.

והנה נצטלבו לנו שני הנושאים המיוחדים הללו כאילו להמחיש רצף היסטורי כלשהו בתולדותיה של עתונות שמדי פעם נגזר עליה לצאת לאור בתנאים של מלחמה ומצוק. "המוזה העתונאית" אין השתיקה יפה לה גם כשרועמים תותחים, אלה שבמיטאופורה השגורה ואלה שפולטים מטחים של דינמיט וגורמים להרס ולהרג.

שלושה עורכי חדשות, בשלושת עתוני הערב של ישראל: עמוס רגב מ"דיעות אחרונות", רפי מן מ"מעריב" ואבי ויינברג מ"חדשות", מתארים ברשימותיהם, כמו בהזבז של מצלמה, את הרגעים עמוסי המתח ב"ליל הסקאדים" הראשון. 40 לילות קשים עברו על אזרחי ישראל, אך אף אחד מהם לא ידמה ולא ישווה לאותו לילה ראשון כאשר נחת עלינו לפתע בקולות נפץ אדירים אותו "בלתי־נודע" שחיכנו ולא חיכינו לו, שחששנו כי יבוא וקיוונו כי לא יבוא. בחזריהם האטומים מתרוצצים עורכים, כתבים, צלמים, גרפיקאים, עובדי־דפוס ועושים מלאכתם כאילו "כרגיל", שהרי העתון חייב להופיע ולבשר לקוראיו – בכותרת שלא היה כמותה לגודל בכל המלחמות הקודמות שלנו – שהמלחמה המזרחית מכולן התחילה. העיתוי־שלא־בשליטתנו גרם לכך שרק עתוני הערב הספיקו להודיע ביום ו' ה'18 בינואר על מטח הסקאדים הראשון על ערי ישראל, ואף זאת בהוצאות השניות שלהם, כששלושתם מחליטים לגנוז עמודים שלמים שהיו כבר מוכנים להדפסה.

היו בציבור הרחב וגם בקרב אנשי־המקצוע טענות נגד היבט זה או אחר בתכנים של "עתוני המלחמה". בעיקר – נגד הנבואות האפוקליפטיות שפרסמו פרשנים, בלא כוונה כמובן, ללוחמה הפסיכולוגית נגד ישראל. אבל לכל הדעות, בעצם הופעתה כסידרה בימים הקשים, מלאה העתונות פונקציה חברתית ראשונה במעלה ומיטיב להגדיר זאת עמוס רגב במאמרו כשהוא אומר: "במציאות הסוריאליסטית הלא־מציאותית, אנשים ביקשו להיאחז במשהו יומיומי, במשהו מוכר, במשהו ידידותי – בעתון שלהם... לתת תחושה שהחיים נמשכים".

צל"ש מיוחד מגיע הפעם גם לצלמי־העתונות שלפעמים הגיעו למקום־פגיעת הטיל עוד לפני צוות־ההצלה וכך הצליח אחד מהם להנציח ראשו של אחד הנפגעים מבצבץ מבין ההריסות.

במרחק שנים רבות לאחור אנו חוזרים למלחמותיו האחרות של עם ישראל בדורות האחרונים, על פני ארצות רבות, שחלק מהן התנהל בהסתה, במעמקי מחתרת, תמיד נגד אויב שעלה בעוצמתו כמה וכמה מונים על הלוחמים נגדו. במסורת של עתונות מחתרתית פתח האגף השמאלי של הקשת הפוליטית היהודית: תנועות הפועלים לגוניהן שלחמו למען זכויות־אדם וזכויות־עובד